

старший викладач кафедри теорії літератури та історії української літератури Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

ГІПОТЕЗА М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ПРО ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Проблема виникнення української літератури тривалий час не викликала запитань в офіційному радянському літературознавстві. Не викликала не тому, що цієї проблеми не існувало, а тому, що її не хотіли помічати. Відтак відстоюючи думку про зародження української літератури в XIV і навіть XV століттях, радянські науковці "обґрунтовували" тим самим свою "теорію" формування націй, згідно з якою українська брала свій початок саме в цей час. Така "теорія" в цілком офіційному, вигідному для держави трактуванні сприяла маскуванню штучності та вимушеності перебування українського народу у визначених межах, нівелювала розвиток національної гідності і внаслідок цього гальмувала власні державотворчі процеси.

По суті, реальний стан розвитку та характер української літератури були могутнім засобом, що міг розвінчати сутність великодержавної політики щодо України. Зрозуміло, що праця М.С. Грушевського "Історія української літератури", в основі якої лежала ідея цілісності та безперервності розвою української літератури, не викликала захоплення в офіційного літературознавства, тим більше з боку держави, інтереси якої воно опосередковано відтворювало. Є всі підстави вважати, що М.С. Грушевський повністю це усвідомлював, і це ще раз підкреслює не лише його громадянську мужність, а й відданість національній справі.

Літературознавчий доробок М.С. Грушевського останнім часом привернув увагу таких сучасних дослідників, як М. Наєнко [11], Р. Гром'як [4], М. Гнатюк [3], які, аналізуючи характер розвитку українського літературознавства та з'ясовуючи місце і роль у ньому М.С. Грушевського, визначили головні концепти його основної літературознавчої праці "Історія української літератури"; І. Гирич [2], П. Сохань [13], які здійснили огляд наукової та літературної спадщини вченого.

Мета цієї статті – з'ясувати позицію М.С. Грушевського-літературознавця щодо такого важливого і неоднозначного питання, як проблема виникнення української літератури, показати її відмінність від насадженої в радянському літературознавстві теорії, проаналізувати висунуті вченим аргументи відносно до цієї проблеми.

Питання виникнення української літератури завжди турбувало українських літературознавців. М. Петров, наприклад, у своїй праці "Очерки по истории украинской литературы" (1884 р.) починав огляд української літератури з XVI століття. Звичайно, така постановка питання повністю влаштовувала "єдинонеділимців" не лише царських часів, а й радянських. Адже, на думку дослідника творчості М.С. Грушевського П.П. Кононенка, за такою схемою "*виходило, ніби ця література не має не лише юності й дитинства, а й материнського лона*" [10, с.21].

З урахуванням сказаного, проблема виникнення української літератури набуває особливої актуальності та значущості, оскільки вона у ширшому, загальноісторичному контексті підтверджує давні корені української нації. Останнє ж, у свою чергу, має концептуальне значення для оцінки та характеристики не лише літературних, а й історико-політичних процесів, що мають безпосередній вихід на сьогоднішній день.

Принципове значення у цьому аспекті має полеміка І.Я. Франка з В.М. Істріним, що частково відтворена М.С.Грушевським у другому томі "Історії...". Підтримуючи І.Я. Франка, М.С. Грушевський визначає і обґрунтовує чотири хронологічні етапи розвитку словесності в староруську добу: "приготовча" стадія (доба Київської Русі), період "першого розцвіту" (XI – XII століття), "золота доба" (друга половина XII – початок XIII століття) та Галицько-Волинський період (XIII – XV століття).

"Приготовчій стадії" М.С. Грушевський надає особливого значення, оскільки саме вона, на думку вченого, була основою "першого розцвіту". Відповідно саме в цьому періоді дослідник шукає корені української літератури. *"Перед нами, – пише він, – лежало століття інтенсивної культурної роботи, яка приготувала сю добу розцвіту. Бо з розцвіту ніщо не починається"* [6, 56]. Цей період підготував золотий вік староруської творчості, незважаючи на те, що *"...досі ми не можемо ще вказати зовсім певних пам'яток не тільки літератури, а й писемності..."* [6, с.57]. Пояснюючи цей парадокс, М.С. Грушевський зазначає: *"...Як то часто буває доба попереднього економічного і політичного розцвіту приготує літературні засоби і виховує таланти, які вповні проявляють себе потім, як та економічно-політична база вже ослабла цілком"* [6, с.58].

На думку М.С. Грушевського, "приготовча стадія" дала літературу "загальноруську", яка, власне, була ґрунтом для літератури української. Вищенаведений витяг з "Історії..." підтверджує високу оцінку і важливість зазначеного періоду. Саме це дало вченому підстави для висновку про виникнення української літератури за часів "Ярославського самодержавства", тобто в 1030-х роках. М.С. Грушевський навіть не бачить необхідності у додатковому обґрунтуванні цієї межі. *"Не буду повторювати писаного на сю тему і мною, і іншими істориками та лінгвістами, – пише він, – се справа ясна і для всіх, хто нею интересувався, являється вже безповоротно пройденою. Культура XI – XII вв. була українська..."* [6, с.56-57].

І все ж таки, незважаючи на всю ясність для самого М.С. Грушевського та його однодумців сутності цієї проблеми, вона нам такою не здається. Тому спробуємо розібратись, чому автор "Історії української літератури" починає її від часів Ярослава, тим більше не намагається віднести її у ще давніші часи, скажімо, доби Володимира чи навіть Святослава, що здавалося б цілком логічним, якщо виходити із звинувачень на його адресу з боку офіційного радянського літературознавства.

На нашу думку, тут зовсім недостатньо спиратись лише на літературознавчі праці, тим більше, якщо враховувати, що М.С. Грушевський був професійним істориком. Якщо виходити з цієї обставини, то хронологічно виникнення української літератури припадає на період початку феодальної роздробленості, коли Київ втрачає значення об'єднуючого центру, який поступово переміщується на Галицько-Волинські землі. Отже, тут, по суті, підтверджується гіпотеза М.С. Грушевського, згідно з якою попередній етап розвитку підготував наступний, коли сам уже перебував у стадії занепаду.

Але такий висновок не можна визнати правомірним, якщо виходити з традиційної схеми "руської" історії. Справді, звичайна схема, вироблена російським літературознавством та історіографією, ґрунтується на ідеї наступності від Київської Русі до великого князівства Володимирського, а потім і Московського. У цьому разі, як справедливо зазначає М.С. Грушевський, українсько-руські та білоруські землі перестають бути предметом історії власних народів. Вони стають частиною історії "загальноруської". *"Київське правительство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі не можна ще включати Київської державності в історію великоруської народності"* [5, с.127-128].

Звичайно, не можна заперечити того факту, що суто із зовнішнього боку в російських літературознавців, як і в істориків, були певні підстави да того, щоб у Київському періоді бачити предтечу Володимиро-Московського князівства. Але предтечу, а не наступність. Інший аргумент на користь цієї позиції – це передусім історична близькість українського та

великоруського народів. Однак цих обставин недостатньо. *"Етнографічна і історична близькість народності української до великоруської, – стверджує М.С. Грушевський, – не повинна служити причиною до їх перемішувань, – вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами"* [5, с.128].

Таким чином, свідоме чи несвідоме приєднання історії Київської Русі до історії Російської держави призводить до того, що історія українського народу втрачає свої коріння. Як наслідок цього, пише М.С.Грушевський, *"...українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV – XVI вв. якби щось нове, мов би її перед тим там не було, або вона не мала історичного життя"* [5, с.129].

Позиція літературознавців та істориків щодо виникнення української літератури набуває принципового значення. Вона не може бути ізольованою від загальноісторичних процесів і тісно поєднується з проблемою "окремішності" українського народу. Тому не можна визначити нижньої хронологічної межі української літератури без з'ясування цієї проблеми. Саме таке завдання поставив перед собою М.С. Грушевський-історик і літературознавець.

Отже, вчений шукає коріння української літератури в XI столітті, визначаючи цей період як "приготовчу стадію" для наступного етапу – "першого розцвіту". Аналіз оригінального письменства дослідник починає з аналізу слова "О Законе и Благодати". Підставу для цього дає не лише те, що "Слово" привертає до себе увагу вченого *"своїми літературними прикметами і особливо для нас цінне, як одно з найбільш літературних, високо артистичних речей..."* [6, с.62], а й тим, що його автор *"...творить річ єдину в своєму роді, яка не повторюється більше і зістається вічним набутком скарбниці не тільки нашої, але і світової"* [6, с.63].

Однак не літературні і навіть не художні якості цього твору стали причиною для того, щоб починати з нього огляд української літератури. Важливішою, на думку вченого, підставою є те, що написаний він русином. Автор "Слова", як зазначає М.С. Грушевський, є *"показчиком освіти, талантів і настроїв людей сього покоління, людей місцевих"* [виділено нами. – Т.Л.], *бо те, як автор говорить про Русь, про руський нарід, про його минувшину, не лишає сумніву, що пише се русин"* [6, с.63].

У зв'язку з цим М.С. Грушевський чи не одним із перших піддає сумніву авторство названого твору. Офіційна точка зору на той час була однозначною: він написаний "русским". Саме таку позицію, зокрема, відстоював російський історик М.М. Карамзін. Описуючи дії Великого Ярослава, він стверджував, що князь *"велел поставити митрополитом Ілариона россиянина..."* [9, с.234]. Слідом за М.М. Карамзіним інший російський історик С.М. Соловйов вже в кінці XIX століття пише про Іларіона як про *"...первого митрополита из русских"* [12, с.252]. М.С. Грушевський же бачить дискусійний характер цього питання: *"Ніхто в новітній літературі не пробував скільки-небудь серйозно заперечити се авторство, і ми для короткості можемо називати автора Іларіоном, хоч і не вважаємо се авторство зовсім певним"* [6, с.62].

Вочевидь, що авторство "Слова" має для М.С.Грушевського принципове значення, оскільки воно в науковому пошуку "виводить" його на питання про виникнення української літератури. У такому випадку не можна не погодитись із С.К. Росовецьким, який підготував примітки до другого тому "Історії української літератури" щодо аналізованого М.С. Грушевським явища анонімності та псевдоанонімності творів давньої літератури. *"Грушевський розглядає їх [анонімність та псевдоанонімність. – Т.Л.] як даність"* [6, с.233], – відзначає дослідник і погоджується з думкою сучасних літературознавців, що ці явища походять від неписаного середньовічного кодексу письменницької праці.

З огляду на сказане вище варто відзначити, що проблема авторства "Слова" не вважається однозначною в українському літературознавстві. В.І. Кречотень [8, с.112-113], наприклад, у відповідному розділі багатотомної "Історії української літератури", виданої ще у 1967 році, дискусійний характер проблеми просто обходить. В.Л. Микитась [7, с.37], один з

авторів "Давньої української літератури", щодо авторства Іларіона обмежується словом "можливо". І лише М.С. Возняк [1, с.138] однозначно вважає Іларіона українцем.

Отже, М.С.Грушевський намагається пролити світло на проблему авторства цього твору, оскільки вірить, що її розв'язання має принципове значення щодо часу виникнення української літератури.

Не меншої ваги, на думку літературознавця, має і розв'язання питання авторства іншої великої пам'ятки "Слова о полку Ігоревім". Це підтверджує його аналіз подальшого розвитку національної літератури у період "першого розцвіту". Він включає огляд морально-дидактичної літератури, анонімні твори, агіографічні писання, літописну повість про Печерський монастир, письменство історичного характеру, старий Київський літопис тощо. Зупиняючись на цих пам'ятках української літератури, М.С. Грушевський шукає в них національний характер, підкреслюючи українську самобутність і неповторність кожної з них.

На думку вченого, період "першого розцвіту" підготував новий, вищий за якістю етап, названий М.С. Грушевським "золотим віком" староруської літератури, який починається зі "Слова о полку Ігоревім". Підставами для цього є не лише високі літературні якості "Слова", а передусім те, що, як вважає історик літератури, воно "... кидає світло на різні фрагменти, сліди і натяки аналогічних явищ, зв'язує їх в суцільний образ і незвичайно багатого дає для розуміння сеї доби" [6, с.159]. Отже, для С.М. Грушевського "Слово о полку Ігоревім" є "перехідним містком" від однієї доби староруської літератури до іншої, що підтверджує наведені ним аргументи. Разом з тим, це говорить про новий виток розвитку літератури вже у новій, вищій якості. Не даремно "Слово о полку Ігоревім", як стверджує М.С. Грушевський, "золотить всю добу" [6, с.159].

Таким чином, аналіз "Слова о полку Ігоревім" дозволяє М.С. Грушевському висунути нове припущення щодо розвитку національного літературного процесу – безперервність літературного розвитку. На нашу думку, це може бути темою для подальших досліджень.

Отже, хто б не був автором слова "О Законе и Благодати" чи "Слова о полку Ігоревім", безсумнівним залишається факт, що точка зору М.С.Грушевського має право на існування, принаймні, тією ж мірою, що й концепції, які відносять повість (а саме так називає її автор) "О Законе и Благодати" та "Слова о полку Ігоревім" до російської літератури. Якщо при цьому враховувати, що автори цих концепцій так само мали недостатню кількість аргументів, що й М.С. Грушевський, то очевидним є лише те, що питання виникнення української літератури потребує подальшого комплексного дослідження фольклористів, етнографів, літературознавців та істориків. Ідеї ж М.С. Грушевського в цьому аспекті можуть слугувати ґрунтом для подальшої розробки цієї проблеми.

Література:

1. Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн. – Вид. 2-ге, виправлене. – Львів: Світ, 1992. – Кн. 1.
2. Гирич І.Б. Наукова й літературна спадщина М.Грушевського: погляд сучасника // Пам'ять століть. – 2001. – № 2.
3. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні II половини XIX – початку XX століття. – Львів, 2002.
4. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX ст.). – Тернопіль, 1999.
5. Грушевський М.С. Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: Ю.Кресіна, О.В.Кресін, В.П.Ляхоцький, В.Ф.Панібудьласка; За ред.: В.Ф.Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 1.
6. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. /Упорядник В.В.Яременко: Примітки С.К.Росовецького. – К.: Либідь, 1993. – Т.2.

7. Давня українська література: Підручник / М.С.Грицай, В.Л.Микитась, Ф.Л.Шолом. За ред. М.С.Грицай. – Вид. 2-ге, перероб., доп. – К.: Вища школа, 1989.
8. Історія української літератури: У 8 т. / Ред. колегія Б.С.Буряк, О.Є.Масенко, П.Й.Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. 1.
9. Карамзин Н.М. История государства Российского: Книга первая. – Ростов, 1989.
10. Кононенко П.П. "Історія української літератури" Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства // Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. / Упорядник В.В.Яременко; Авт. передмови П.П.Кононенко; Приміт. Л.Ф.Дунаєвської. – К: Либідь, 1993. – Т.1.
11. Наєнко М.К. Українське літературознавство: Школи, напрями, тенденції. – К.: Академія, 1997.
12. Соловьев С.М. Сочинения: В 18 кн. / Отв. ред. И.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриев; Вступ. ст. И.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриева. – М.: Мысль, 1988. – Кн. 1. – Т.1-2.
13. Сохань П.С. Творча спадщина М.Грушевського і сучасність // Урядовий кур'єр. – 1998. – 12 бер. (№ 48-49)

Анотація.

Т. ЛУГОВА. ГІПОТЕЗА М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ПРО ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглядається питання виникнення української літератури, що мало концептуальне значення для М.С. Грушевського-літературознавця. Автор статті аналізує аргументацію вченого, який бачить витoki української літератури в XI столітті за часів "Ярославського самодержавства" та починає її розгляд з повісті "Про Закон і Благодать". З'ясовується позиція М.С. Грушевського стосовно проблеми авторства цього твору, що мало для дослідника принципове значення та послугувало основою для висунутої гіпотези. Вчений тим самим стверджує "відокремленість" та безперервність розвитку української літератури.

Ключові слова: "підготовча стадія", "перший розквіт", "відокремленість", проблема авторства, анонімність, псевдоанонімність.

Анотация

Т. ЛУГОВАЯ. ГИПОТЕЗА М.С.ГРУШЕВСКОГО О ВОЗНИКНОВЕНИИ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье рассматривается вопрос возникновения украинской литературы, который имел концептуальное значение для М.С. Грушевского-литературоведа. Автор статьи приводит аргументацию ученого, который видит истоки украинской литературы в XI веке во времена "Ярославского самодержавия" и начинает ее рассмотрение с повести "О Законе и Благодати". Выясняется позиция М.С. Грушевского относительно проблемы авторства этого произведения, которое имеет для исследователя принципиальное значение и служит основой для выдвинутой гипотезы. Ученый тем самым утверждает "отделенность" и непрерывность развития украинской литературы.

Ключевые слова: "приготовительная стадия", "первый расцвет", "отделенность", проблема авторства, анонимность, псевдоанонимность.

Summary

T. LUGOVA. M.S. GRUSHEVSKY'S HYPOTHESIS ON FORMATION OF UKRAINIAN LITERATURE

In the article the problem of formation of Ukrainian literature is considered, which was a conceptual one for M. Grushevsky as a literary critic. The author of the article analyzes the scholar's argumentation, who insists that Ukrainian literature dates back to the 11th century, to the time of "Yaroslav's autocracy" and starts its analysis from "The Law and The Grace". Grushevsky's

viewpoint on the problem of the authorship of this work of literature is cleared up which has conceptual meaning for him and is the basis of suggested hypothesis. Thus the scholar maintains the "detachment" and continuity of the development of Ukrainian literature.

Key words: "preparatory stage", "the first flourishing", "detachment", problem of authorship, anonymity, pseudo-anonymity.